

М а т е р і я л и

УЛЮБЛЕНІ ПІСНІ ШЕВЧЕНКА В ЗАПИСАХ КУЛІША (НОВІ МАТЕРІЯЛИ)

ОЛЕСЬ ФЕДУРУК

Пишучи про Шевченкове перебування на Борзнянщині в січні 1847 року, Микола М. Білозерський зазначив:

По-видимому, Шевченко в Борзенщине гостил долго, и 28 янв., с его слов, в Мотроновке были записаны три из числа любимейших его песен. [...] Вот его любимейшие тогда песни:

- 1) *Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірня!*
- 2) *У Києві на ринку п'ють чумаки горілку...*
- 3) *Ой горе, горе, який я вдався, брів через річенку та й не вми-
вався...*
- 4) *Де ж ти, доню, барилася, барилася? – На мельника дивилася,
дивилася!*

Які саме пісні Шевченко співав 28 січня у Мотронівці (на четвертий день після Кулішевого весілля, де він був старшим боярином), Білозерський не конкретизував, проте назви пісень він занотував у своїх підготовчих матеріялах. Їх розшукав Петро Жур і навів у хроніці життя й творчості Шевченка. Це – «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірня...», «У Києві на ринку п'ють чумаки горілку...», «Про Морозенка»².

Дослідник зіслався на архівне джерело; звернувшись до нього, читаємо:

[1847], янв[аря] 28, он б[ыл] т[ам] же (тобто в Мотронівці. – О. Ф.)
и записал:

- 1) Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірня

¹ Н. М. Белозерский, «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 гг.)», у кн.: *Спогади про Тараса Шевченка*, уклад. і прим. В. С. Бородина, М. М. Павлюка, О. В. Бороня, Київ: Дніпро, 2010, с. 195.

² Петр Жур, *Труды и дни Кобзаря*, [Люберцы: Люберецкая газета, 1996], с. 159. В українському виданні за наукової редакції Миколи Павлюка і Валентини Судак назву другої пісні необгрунтовано виправлено на «У Києві на ринку п'ють козаки горілку» (Петро Жур, *Труды и дни Кобзаря*, Київ: Дніпро, 2003, с. 147).

2) У Києві на ринку п'ють чум[аки] горілку

3) Про Морозенка.

НВ. Эти песни любимые Ш[евченк]а и, вер[оятно], Кулиш от него 28 генв[аря] 1847 г. записал после свадьбы в Мотроновке³.

Кожна з пісень, що їх Шевченко заспівав 28 січня, має свою «історію» у його виконанні⁴.

Найбільше свідчень і сучасників Шевченка, і згадок його самого маємо щодо виконання ним першої пісні – «*Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...*», яка була однією з його улюблених. Поет співав її і під час Кулішевого весілля. Про своє враження від Шевченкового співу того часу Куліш через багато років опісля писав:

Тоді Шевченко заходивсь екзаминувати її (молоду. – О. Ф.) з рідних пісень. Репертуар «молодої княгині» виявився значнім і звеселив «старшого боярина» ще більше; а як показала вона йому голос і самий текст пісень, котрих він у неї допитувався, він похвалив, чи подякував її по-сво́йому: сам почав її співати, і се зробив так просто, як сказав про себе один з його рідних братів поетів:

«Ich sinde, wie der Vogel singt».

Позакладавши назад руки, почав ходити по залі, мов по гаю, і заспівав:

«Ой ізійди, зійди
Ти, зіронько та вечірняя –
Ой вийди, вийди,
Дівчинонька моя вірняя...»

Доволі було тогді гостей у тім поважнім здавна дому. Гули вони по всіх кутах, мов ті шмелі; щебетали, мов горобці. Як же почули Шевченкове співання, ущухли всі так, наче зостався він один, під вечірнім небом, викликаючи дівчиноньку свою вірную.

Як у ту пору своєї життя співав Шевченко, а й надто, як він співав у той вечір, такого або рівного йому співу не чув я ні в

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. I, од. зб. 25743, арк. 54. Про те, що Куліш 28 січня записав, можливо, від Шевченка пісні, Білозерський зробив ще одну нотатку: «П. А. К. был в Мотрон[овке] и записал, вер[оятно], от Шевченка:

1) «Ой ізійди, зійди ти, зіронько да вечірняя»»

2) «У Києві на ринку п'ють чум[аки] горіл[ку]», –

«1847, янв[аря] 28. Мотроновка»» (Там само, арк. 79).

У праці Жура подано лише номер справи, аркуш не зазначено.

⁴ Див. примітки до названих пісень Олександра Правдюка у збірнику, який він упорядкував: *Пісні великого Кобзаря*, Київ: Наукова думка, 1964, с. 330, 338–339, 344.

Україні, ні по столицях. [...] Пісню за піснею співав наш соловей, справді мов у темному лузі, а не в зимньому захисті серед народу. І скоро вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав, людям на втіху, а собі самому ще й на більшу. [...] Душа поета, об'явившись посеред чужого щастя своїм щастем, обернула весілля поклонниці його великого таланта в національну оперу, яку, може, ще не скоро чутимуть на Україні⁵.

Про те, що Шевченко, гостюючи в Мотронівці, співав «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...», наприкінці свого життя згадувала і Ганна Барвінок⁶. Ще один спогад про Шевченків спів на весіллі залишила рідна сестра молоді – Надія Забіла (спогад зафіксувала її донька Надія Кибальчич):

Бал був пишний, гостей назбиралось до сотні, і молодіж весело танцювала під звуки музики у просторій залі. Шевченко не танцював, тільки був дуже веселий і якийсь немов зворушений, усе запрошував молоду і мою матір куди в далекий куточок і учив пісні: «Ой зійди, зійди ти, зіронько вечірняя!»⁷.

За цим спогадом, декілька пісень зі співу Кулішевої дружини Андрій Маркевич поклав на ноти, і їх було вміщено у другому томі «Записок о Южной Руси»⁸.

⁵ П. Куліш, *Хуторна поезія*, Львів, 1882, с. 25–26. Російськомовний варіант цього спогаду див.: «Письмо в редакцию. Поэт Шевченко в полном расцвете. Из воспоминаний П. А. Кулиша», *Труд*, 1881, 2 марта, № 6, с. 2.

⁶ «Спомини А. М. Куліш (Ганна Барвінок): П. П. О. Куліш в 1846 році у Петербурзі. Заручини», *Українська хата*, 1911, трав.–черв., с. 309.

⁷ Наталка Полтавка [Надія Кибальчич], «Споминки про Т. Шевченка», у кн.: *Спогади про Тараса Шевченка*, с. 366.

⁸ Євдокія Косачевська, авторка вартісної монографії про Миколу Маркевича, вважає, що ноти до пісень написав не Андрій Маркевич, а його батько – Микола Андрійович, і що Куліш фальсифікував авторство (Е. М. Косачевская, *Н. А. Маркевич. 1804–1860*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987, с. 85–87). Цю думку дослідники іноді наводять як варту уваги (див., наприклад: Є. Нахлік, *Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель. Наукова монографія у двох томах*, Київ: Український письменник, 2007, т. 1: *Наукова біографія*, с. 111–112). Насправді Косачевська помилилася, її аргументація на користь цієї гіпотези зовсім не переконує. У «Записках о Южной Руси» Куліш подав Андрія Маркевича як автора нотних записів, і немає підстав ставити це твердження під сумнів. Мені не відомі будь-які згадки чи бодай натяки Куліша або інших осіб про те, що ці ноти написав Маркевич-батько. Навпаки, у пісенному збірнику «Українські пісні з голосами. Десяток первий» (Санкт-Петербург, 1861), який підготував Данило Каменецький уже після смерті Миколи Маркевича, Куліш у передмові ще раз потвердив, що ноти до «Записок о Южной Руси» написав Маркевич-син, а також заявив, що він на Кулішеве прохання написав ноти й до «Українських пісень з голосами»: «[...] оглянувся на наш жаль Андрій Маркевич та десятків зо два й по-

Сам Шевченко через десять років після весілля, повертаючись із заслання, згадував (запис у щоденнику 11 липня 1857 року), як він заспівав, за його словами, цю улюблену пісню, і вона нагадала йому «тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса» її. «Это было на другой день после их свадьбы, в роковом 1847 году. Увижу ли я эту прекрасную блондинку? Запою ли с нею эту задушевную песню?»⁹. Рядки з цієї пісні письменник зачитував також і в повісті «Близнецы»¹⁰.

Про перебування Шевченка на весіллі та невдовзі ще одне відвідання Мотронівки Куліш стисло оповів Петру Плетньову в листі від 4 лютого 1847 року:

Самым дорогим гостем у меня был Шевченко, который держал и венец мой при венчаньи. Я старался оказывать ему всевозможное уважение для того, чтоб показать малороссийским панам, что не чины и богатство, а личные достоинства я ценю в человеке [...]. За столом я пил за здоровье нашего поэта, а при прощаньи сказал, что присутствие его на моей свадьбе я считаю величайшею для меня честью. Все наши полюбили от души Шевченка за его простодушный характер, за его ум и песни, которые он поет превосходно. После свадьбы он провёл у нас однажды ещё около суток и был как дома, что меня восхищало¹¹.

ложив на ноти так, як ми їх співаємо, а не по-панській. То чоловік з головою! той не з німцем пійшов радитись, а раз по раз було просить: “а нуте, козаки, заспівайте!” та все прислухається, та все з чужоземного смаку (що, бачте, всякої музики наслухався) визволяється, а далі вже взяв, та й положив, спасибі йому, а земляк наш Куліш надрукував його ноти у своїх “Записках про Южну Русь”. [...] Отсе ж, допомагаючи нашій народності українській над чужоземством по Україні гору брати, надумались ми, невеличкою громадою, випустити десятків з п’ять, чи й більш, пісень наших рідних з голосами, та й вклонилися тому ж таки Андрію Маркевичові, а він, дякувати йому, й послухав. От і виходить первий десяток [...]» (с. III–IV).

Як відомо, Андрій Маркевич був добрий музикант і в першій половині 1850-х років не раз влаштував із Кулішами та Семеном Гулаком-Артемовським і його дружиною Александрою домашні концерти.

Мелодії пісень – про це йдеться у спогаді – на ноти було покладено зі співу Олександри Куліш. Маємо синхронне свідчення Миколи М. Білозерського, її рідного брата, який у листі до неї від 15 березня 1854 року запитав: «Что, как Ваши песни? [Алаган] возрадовался, когда я сказал ему, что на ноты положено в Петербурге и хуторе до 20 песен» (ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 3394, арк. 21). Достеменно, однак, не відомо, про які саме пісні тут мова. Треба думати, що між ними були й ті, які Шевченко співав на весіллі, – «Ой ізійди, зійди ти, зірньоно вечірняя...» та «Ой Морозе да Морозенку...».

⁹ Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка, 2003, т. 5, с. 50.

¹⁰ Там само, т. 4, с. 117.

¹¹ Пантелеймон Куліш, *Повне зібрання творів. Листи*, Київ: Критика, 2005, т. І, упоряд., комент. О. Федорук, с. 150.

Це – єдине синхронне свідчення 1) про співання Шевченком пісень того часу, 2) про те, що Шевченко ще раз побував у Мотронівці через кілька днів після весілля. Для атрибуції нововиявлених фольклорних текстів, які подаю далі, друге твердження має першорядне значення.

Друга пісня, яку Шевченко заспівав у Мотронівці 28 січня, – це «*Ой Морозе, Морозенку...*». Її, як і «*Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя!*», Шевченко теж співав незадовго або під час весілля. Олександра Куліш уже по смерті свого чоловіка, інформуючи Кулішевого біографа Владіміра Шенрока, згадувала, як спів поета усіх зворушив, а найбільше розчулив близького родича молоді, поміщика Миколу Д. Білозерського (на весіллі він був її посадженим батьком):

О приезде Тараса Григорьевича [...] непременно хотел знать Николай Данилович Белозерский, и мы поспешили его известить. Он приехал вечером. Зная, что Шевченко не благоволил к панам, но издавна восхищаясь его поэтическими произведениями, он вошел в зал молча и молча же подал руку Шевченку, который только что перед тем пел. Николай Данилович сел, а мы, желая занять гостя, приступили к Шевченку с просьбой что-нибудь спеть; но Шевченко неожиданно уперся и на несколько раз повторенные просьбы петь отказался. [...] Шевченко продолжал мерными шагами ходить из угла в угол по зале, и когда мы уже совсем перестали ждать, вдруг запел козацкую песню: «*Ой Морозе, Морозенку! Ой ти славный козаче! За тобою, Морозенку, вся Украина плаче*». Казалось, он никогда не пел с таким совершенством. Песня его раздавалась по зале, как, бывало, по степи. Он кончил, и тут произошло нечто невиданное и неслыханное: Николай Данилович быстро сошел с места, бросился к Шевченку, обнял его и зарыдал на груди. Шевченко едва мог его успокоить; все, что было в душе обоих, родное, заветное, поднялось и обнаружилось в этих слезах, в этих объятиях и рыданиях¹².

¹² В. Шенрок, «П. А. Кулиш: (Биографический очерк)», *Киевская старина*, 1901, т. LXXII, март, с. 486–487. Микола М. Білозерський, посилаючись на свідчення Миколи Власенка, твердив, що пісню про Морозенка Шевченко заспівав у присутності Миколи Д. Білозерського в родині Сребдольських на хуторі Сороках: «Н. А. Власенко припоминает, какое сильное впечатление Шевченко производил на слушателей своим пением; Шевченко гостил у Сребдольских и в будуаре одной из девиц Сребдольских в присутствии Н. Д. Белозерского, человека очень сурового, запел: и этот невозмутимый старик заплакал...» (Белозерский, «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц», с. 195). Ганна Барвінок згадувала, що Шевченко відмовився співати у присутності Білозерського в Мотронівці (див.: «Спомини А. М. Куліш (Ганна Барвінок)», с. 309). Зауважу, що один із варіантів пісні про Морозенка записав рідний брат Миколи Д. Білозерського –

Обидві пісні – «Ой Морозе, Морозенку...» та «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя!...» – Куліш умістив із нотами в «Записках о Южной Руси»¹³. З огляду на наведені угорі свідчення – пізніший спогад Надії Забіли та синхронна репліка Миколи М. Білозерського (у листі до Ганни Барвінок) – видається дуже ймовірним, що ці пісні записано з голосу Кулішевої дружини (про другу пісню це можна сказати напевно). Отримавши від Куліша другий том «Записок», Шевченко писав до нього в листі від 4–5 грудня 1857 року: «Поцілуй Маркевича за мене за його ноти; добре, дуже добре, а особливо “Морозенко”: він мені живісінько нагадав нашу милу безталанну Україну»¹⁴.

Третя з названих пісень – «У Києві на ринку п'ють чумаки горілку...». Дмитро Ревуцький так означив її жанрову специфіку: «Це, власне, не чумацька пісня, а пришита до чумацького побуту балада на мандрівний сюжет, дуже поширений в світовій поезії – любов і шлюб брата з сестрою [...]»¹⁵. Її текст записано невідомою рукою в Шевченків альбом 1846–1850 років, а внизу поет зазначив ім'я особи, від якої записано пісню, і дату: «Оксана Зорівна. На Переп'яті – 1846 – іюня 22»¹⁶. Трохи раніше, на початку червня, цю пісню Шевченко співав Костомарову, якого щойно обрали професором катедри російської історії в Університеті св. Володимира¹⁷.

Згодом, уже після повернення із заслання, 1859 року в Києві Шевченко проспівав варіант цієї пісні Єлизаветі Красковській, дружині учителя Другої київської гімназії Івана Юскевича-Красковського, близького приятеля Куліша. Від неї пісню записав Микола Лисенко і вмістив разом із мелодією у своєму збірнику, супровівши приміткою: «Од Є. І. Красковської – перечула від Т. Шевченка»¹⁸.

Іван (помер 1841 року). Цей текст опублікував Метлинський: *Народные южнорусские песни. Издание Амвросия Метлинского*, Киев: В университетской типографии, 1854, с. 411–412.

¹³ *Записки о Южной Руси. Издал П. А. Кулиш*, Санкт-Петербург: [В типографии Александра Якобсона], 1857, т. 2, с. 223–225, 245–247.

¹⁴ Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 6, с. 146.

¹⁵ Дм. Ревуцький, «Шевченко і народна пісня», у кн.: *Пам'яті Т. Г. Шевченка: Збірник статей до 125-ліття з дня народження. 1814–1939*, Київ: Видавництво АН УРСР, 1939, с. 459.

¹⁶ Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 5, с. 263–264, 450–451.

¹⁷ Н. И. Костомаров, «Письмо к издателю-редактору “Русской старины” М. И. Семейскому», у кн.: *Спогади про Тараса Шевченка*, с. 164.

¹⁸ *Збірник українських пісень. Зібрав і у ноти звів М. Лисенко*, 2-ге вид., Липський; Київ, 1869, с. 39.

Записи усіх трьох пісень зробив Куліш. Вони збереглися і нині знаходяться серед матеріалів Миколи М. Білозерського в його особовому фонді¹⁹. Пісні містяться на трьох розрізних аркушах, два з яких (із піснями «У Києві на ринку...» та «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірня...») мають у верхньому куті фірмове тиснене клеймо фабрики Арістархова; третій аркуш того самого ґатунку, що й два перші, проте без клейма. Кожну з цих пісень датовано 28 січня 1846 року. Ніде в автографах не зазначено, що пісні записано від Шевченка, проте цей факт – з огляду на Шевченкове перебування у Мотронівці невдовзі після весілля, а також через розмаїті підтвердження того, що Шевченко на весіллі співав пісень «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірня...» та «Ой Морозе, Морозенку...» – не підлягає сумніву. Саме ці фольклорні записи Білозерський мав на увазі, коли писав у своїх нотатках і у статті «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц» про пісні, які поет співав у січні 1847 року.

Пісні в автографі написано акуратним рівним почерком Куліша, що не виявляє слідів поспіху. Цілком очевидно, що тут ми маємо не «польовий» запис²⁰, а список з нього або іншого протографа. За це промовисто свідчить і механічна помилка в пісні «У Києві на ринку...», яку роблять при переписуванні. Після рядка «Хоч на міні жупан дран» іде рядок «Дак у мене грошей дзбан». Куліш, пишучи цей другий рядок, спершу помилково «повівся» за фразою першого рядка і написав: «Дак на міні грошей дзбан», відтак виправив себе.

Тут подаю пісні в тій послідовності, як вони йдуть в автографі:

* * *

У Києві на ринку
П'ють чумаки горілку.

Ой п'ють вони, гуляють,
На шинкарку гукають.

[«]Шинкарочко молода,
Повір меду, ще й вина[»].

¹⁹ Науково-архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 3–3, од. зб. 181, арк. 5–7 зв.

²⁰ Пор. почерк і стилістику польових записів Куліша в його альбомі 1843–1844 років, що зберігається в Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. В. Тарновського (інв. № Ад ^{225–34}/₁₉₃₃).

У Києві на ринку
 Продають гуляки горилку.
 Вона продає вонючі, гуляють,
 На шинкариху гукають.
 Шинкарихко молода,
 Продає меду, мед і вина.
 Не повіру ї не продамь,
 Бо на тебе купувать драмь.
 Хотів на мити купувать драмь,
 Давь на мене грошей дзбань.
 А коли в тебе грошей дзбань,
 Я за тебе і дошку дамь.
 У суботу змовлялись,
 А в неділю вигнались.
 Звинувачилися вертальки,
 Свого роду пачталки.
 А скажи мити, серденько,
 Якого тая родоньку?
 Я з Києва Карпівна,
 По батькові Іванівна.

А скажи мнѣ правду,
 Акого ти родоньку?

А з Києва Карпенко,
 А з батькови Іваненко.

А який теперъ свѣтъ наставъ,
 Що братъ сестру не признавъ!

А дай богай поше пропаши,
 Сестру зъ братомъ звиняши.

Да ходишъ, сестро, горою,
 Розсієшъ травю.

А ходишъ, сестро, яринь,
 Розсієшъ цвѣтинь.

Ой ти будешъ сийнъ цвѣтъ,
 А я буду новийнъ цвѣтъ.

А будешъ ще иждо цвѣти радъ,
 Изъ насъ гриби истрирадъ.

А будешъ ще до кощити,
 За насъ Бога просити.

А чи се не така правда,
 Що зъ братникомъ сестрице?

1847, лев. 28.
 Мотронівка.

[«]Не повіру й не продам,
Бо на тобі жупан дран[»].

[«]Хоч на міні жупан дран,
Дак у мене грошей дзбан[»].

[«]А коли в тебе грошей дзбан,
Я за тебе й дочку дам[»].

У суботу змовлялись,
А в неділю вінчались.

Звінчавшись, вертались,
Свого роду питались:

[«]А скажи міні, серденько,
Якого ти родоньку?[»]

[«]Я з Києва Карпівна,
По батькові Йванівна.

Та скажи міні правдоньку,
Якого ти родоньку?[»]

[«]Я з Києва Карпенко,
По батькові Йваненко[»].

Та який тепер світ настав,
Що брат сестри не пізнав!

Та бодай попи пропали,
Сестру з братом звінчали.

[«]Да ходім, сестро, горою,
Розсіємось травною.

Та ходім, сестро, ярами,
Розсіємось цвітами.

Ой ти будеш синій цвіт,
А я буду жовтий цвіт.

Та будуть люде цвіти рвать,
Із нас гріхи ізбірають.

Та будуть люде косити,
За нас Бога просити.

Та чи се ж тая травиця,
Що з братиком сестриця?[»]

1847, янв. 28.
Мотроновка.

* * *

[«]Ой, ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя,
Ой вийди, вийди, дівчино моя вірняя[»].

Ой зіронька зійшла, усе поле та й освітила,
Дівчина вийшла, козаченька звеселила.

[«]Ой ти, козаче, ти хрещатий²¹ та барвіночку!
Хто ж тобі постеле у дорозі постілоньку?[»]

.....

[«]Ой дівчино моя, да недоленька твоя,
Що не сподобала тебе родинонька моя[»].

[«]Ой не так родина, а як тая старшая сестра:
Ой не бери, брате, бо без доленьки зросла.

Без доленьки зросла, без талану уродилася,
Вона тобі, брате, дружиною не судилася[»].

1847, янв. 28.

Мотроновка.

* * *

Ой Морозе, Морозенку, ой ти славний козаче!
За тобою, та Морозенком, Україна плаче.

Ой не так тая Україна, а як те горде вісько,
Заплакала Морозиха, ідучи на місто.

[«]Не плач, не плач, Морозихо, об сиру землю не бийся,
Ходім з нами, з нами, козаками, та меду-вина напийся[»].

[«]Ой щось міні, та милі браття, теє мед-вино не п'ється.
За моїми воротями татарин з козаком б'ється[»].

Ой б'ється він три дні, б'ється три дні й три години,
Ой лежить трупу та лежить трупу та орди на три милі.

.....

Із-за гори з-за крутої горде вісько виступає,
Попереду Морозенко сивим конем виграває.

[«]Іди, коню, горою, та не риссю, ходюю,
Зострінешся під Келебердою із уражою ордою[»].

²¹ Було: звісний

Ой изіди, зійди ти, зірньома та вечірняя,
 Ой виїди, виїди, дівчаню мою, вирняла.

Ой зірньома зійшла, у чому та в обвітках,
 Дівчаня виїшла, коханця ж та звеселила.

Ой ти, козаче, ти, ^{крестинний} ~~таночний~~ тил дівчанючку!
 Ане ~~жив~~ твої поспівали у дорозі та поспівали

Ой дівчаню мила, у чому поспівка зівала,
 Що не сподобали тебе родичи твої мила.

Ой не так родина, а як, така стар-
 ишча сестра:
 Ой не брала, брате, до бою до соньки зросла.

Без дошеньки зросла, діва така у зро-
 дила,
 Бона твоя, брате, дружиного поспівала

1847, лав. 28.
Мотронівка

Пісня «Ой ізіди, зійди ти, зірньома та вечірняя...», яку записав Куліш від Шевченка 28 січня 1847 року в Мотронівці

Ой Морозе Морозенку, ой ти славний козаче!
 За тобою та Морозенком Україна лигає,

Ой не така така Україна, а чиста гудовинка,
 Запалахана Морозенка, идучи на літню.

Не талого, не талого, Морозенко, об'їхав землю,
 І твій запанув, запанув козакачи та медю
 виле паливсьи.

Ой цює шили, та шилираме, ахес медю
 виле по везуча.

За мовити воровити татариш в хохакши
 везуча.

Ой везуча виле три дні, везуча три дні,
 і три годивки,

Ой шилиш три дні та шилиш три дні та
 виле на три шили

Мож за шри в-за хротною горде вилеко виступає,
 Попереду Морозенко шилиш хохакши вилеко.

Иди, хохакши, хохакши, та першити, медю,
 За шилиш та вилеко вилеко вилеко вилеко.

Вилеко, вилеко Татарного, Морозенка
 вилеко,

Ой стави йому Морозенко шилу правдошкю
 капати.

Хохакши вилеко, Татарного, шилу вилеко
 руки,

Не вилекош шилу шилу та шилу
 шилу шилу.

Не вилекош Морозенку та каронку, вилеко,
 Шилуко вилеко, вилеко та шилуко шилуко.

Ой шилу вилекош шилуко та шилуко шилуко
 вилеко вилеко.

Ой шилу вилекош шилуко та шилуко шилуко
 вилеко вилеко.

Шилуко вилекош, Морозенку, та шилуко шилуко.

Ой вилекош Морозенку та шилуко шилуко
 Шилуко вилекош, Морозенку, та шилуко шилуко.

Шилуко вилекош, Морозенку, та шилуко шилуко
 Шилуко вилекош, Морозенку, та шилуко шилуко.

1847, сев. 28.
 Мотронівка!

Пісня «Ой Морозе, Морозенку, ой ти славний козаче!..», яку записав Куліш від Шевченка 28 січня 1847 року в Мотронівці

Біжить, біжить татарюга Морозенка в'язати,
Ой став йому Морозенко щиру правдоньку казати.

[«]Хоч ти зв'яжеш, татарюго, мої білі руки,
Не завдавай міні, молодому, та смертельної муки[»].

Не велику Морозенку та кароньку завдали,
Тільки з його, з його та живого та серденько виймали.

Ой як виналяли серденько та й укинули в воду:
[«]Тепер дивись, Морозенко, на свою ти уроду[»].

Ой винесли Морозенка та на Савур могилу:
[«]Тепер дивись, Морозенку, на свою ти Україну[»].

1847, янв. 28.
Мотроновка.

Щодо пісні «Ой Морозе, Морозенку...» варто зробити кілька додаткових зауваг. У збірнику народних пісень, який Куліш уклав (судячи з правопису – максимовичівки) до 1847 року, він помістив варіанти цієї пісні у запису Дмитра Запари в Ізюмському повіті та запозичені з друкованих джерел²². На час Кулішевого запису 28 січня 1847 року пісня була відома в публікаціях Михайла Максимовича²³ і Платона Лукашевича²⁴. Цілковіт інший текст пісні під назвою «Смерть Морозенка», контамінований зі списків Максимовича й Ореста Євещького, опублікував Ізмаїл Срезневський²⁵. Цей текст має лише незначні текстові збіги з піснею «Ой Морозе, Морозенку...».

До часу видання «Записок о Южной Руси», куди увійшла ця пісня з мелодією, ще низку її варіантів оприлюднив Амвросій Метлинський²⁶. Першим у публікації Метлинського йде варіант у запису Куліша, позначений літерою *a* (з цензурних причин Кулішеве ім'я і прізвище у публікації було позначено криптонімом П. К.). Варіант під літерою *d*, як стверджує Метлинський, походить із Борзнянського повіту. В перших семи рядках цей варіант загалом відповідає варіантові *a* (розбіжності якщо і були, то неістотні, в іншому випадку Метлинський їх навів би). Зіставлення варіанта *d* із запи-

²² ВР ІЛ, ф. 18, од. зб. 181, арк. 313–316 зв., 495–496.

²³ *Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем*, Москва: В университетской типографии, 1834, часть первая, с. 74–76.

²⁴ *Малороссийские и червонорусские народные думы и песни*, Санктпетербург: В типографии Эдуарда Праца и К°, 1836, с. 28–29.

²⁵ *Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского*, Харьков: В университетской типографии, 1834, часть II, [кн. I], с. 58–62.

²⁶ *Народные южнорусские песни*, с. 408–412.

сом, зробленим 28 січня, виявляє, що це майже тотожні тексти, за винятком, що в публікації Метлинського пропущено (можливо, через недогляд) рядки, наявні у запису 28 січня: «Із-за гори з-за крутої горде вісько виступає, / Попереду Морозенко сивим конем виграває». Відомо, що Метлинському, серед інших, надали пісні Куліш та Микола М. Білозерський. Очевидно, хтось із них надав також і текст, пов'язаний із записом, зробленим 28 січня. Обидва тексти зі збірника Метлинського друкую в додатку.

Текст пісні «Ой Морозе, Морозенку...», що її Куліш опублікував у «Записках», має певні відмінності від того, який Куліш записав 28 січня. У «Записках» Куліш чомусь помістив лише частину пісні, що відповідає першим восьми рядкам цього запису.

У пісенному збірнику, що його впорядкував Метлинський, містяться ще кілька пісень, записаних у Борзнянському повіті. Серед них – «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...». Проте цей запис, попри певні текстові збіги із записом, здійсненим 28 січня, містить істотні відмінності, що в цілому дає підстави вважати: це різні варіанти одної пісні.

Пісню «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...» Куліш умістив у своєму збірнику народних пісень. За основний текст фольклорист обрав запис Єнька-Доровського (або Єнька-Даровського), його доповнив варіантом у запису Костомарова²⁷.

Разом із піснями, що їх Куліш записав від Шевченка 28 січня в Мотронівці, у тій самій архівній справі на перших чотирьох аркушах містяться Кулішеві записи ще чотирьох пісень – «Шумить, гуде дубрівонька...», «Ой ішов чумак з Дону...», «Гей же! да журба мене зсушила...», «Ой по горах, по долинах...». Їх написано на папері іншого ґатунку (арк. 1–3 із фірмовим тисненим клеймом «Ковенской фабрики», арк. 4 – без клейма) і датовано 27 грудня 1846 року (перша) і 17 (третя) та 20 січня (четверта) 1847 року. У єдиний корпус із піснями, записаними 28 січня, їх звів Білозерський або навіть сам Куліш. У цитованих вище нотатках Білозерського, де зазначно, що 28 січня Куліш записав від Шевченка пісні, йдеться також про записи і цих пісень.

Із цієї добірки привертають увагу перші дві пісні, позаяк вони були відомі Шевченкові. Варіант пісні «Шумить, шумить дібровонька...» поет записав до альбому 1846–1850 років. Пісню він використав і в повісті «Близнецы», де її виконує Саватій на скрипці як варіації Ліпінського:

²⁷ Див.: ВР ІЛ, ф. 99, од. зб. 203, арк. 95.

[...] он [...] вынул из ящика скрипку, попробовал струны и, выйдя в большую светлицу, заиграл – сначала мелодию, а потом вариации Лепинского на известную червонорусскую песню:

Чи я така уродилась?
 Чи без долі охрестилась
²⁸

Олександр Правдюк припустив, що Шевченко міг ознайомитися з музичними творами Кароля Ліпінського в Миколи Маркевича. Дослідник зіслався на лист Маркевича до Александра Струговщикова, що його адресат отримав 23 квітня 1840 року: «Между прочим, я собираюсь выучить со скрипкою концерт Липинского и, может быть, сыграю его у тебя»²⁹. Шевченко міг чути концерт Ліпінського у виконанні Маркевича й на зібраннях у Струговщикова. Зокрема, 27 квітня на вечорі у Струговщикова, де Шевченко також був, «Маркевич удивил всех своей игрой»³⁰.

Запис пісні Шевченко зробив на закланні (на звороті – малюнок часу перебування поета у складі Аральської описової експедиції), але, без сумніву, вона була йому відома раніше з пісенного збірника Вацлава Залеського³¹. Не випадково герой Шевченкової повісти виконував її в обробці Ліпінського, варіації якого долучено до цього збірника.

Пісня «Ой ішов чумак з Дону...» теж була добре відома Шевченкові³². Рядки з неї –

Ой доле моя, доле,
 Чом ти не такая,
 Як інша, чужая? –

Шевченко вплив у поезію «У неділю не гуляла» (1844). У повісті «Близнецы» він знову наводить їх³³, і їх же цитує у листі до Семена Гулака-Артемовського від 15 червня 1853 року, передаючи свій внутрішній стан під час перебування в Новопетровському укріпленні³⁴.

²⁸ Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 4, с. 70.

²⁹ *Пісні великого Кобзаря*, с. 372; А. Н. Струговщиков, «Михаил Иванович Глинка. 1839–1841. (Отрывки)», у кн.: *Спогади про Тараса Шевченка*, с. 77.

³⁰ А. Н. Струговщиков, «Михаил Иванович Глинка», с. 78.

³¹ *Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego. Zebrał i wydał Waclaw z Oleska [W. Zaleski]*, We Lwowie: Nakładem Franciszka Pillera, 1833, s. 314–315.

³² Див.: Ревуцький, «Шевченко і народна пісня», с. 457–458; *Пісні великого Кобзаря*, с. 36, 336.

³³ Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 4, с. 44.

³⁴ Там само, т. 6, с. 70.

Варіант пісні «Ой ішов козак з Дону, та із Дону додому...» опубліковано у збірнику «Южно-руські пісні з голосами», що його впорядкував Микола Маркевич, а видав 1857 року Микола Галаган³⁵. За свідченням колишнього директора колегії Павла Галагана – Андроника Дудки-Степовича, яке наводить Дмитро Ревуцький, до збірника пісня потрапила «від Шевченка»³⁶. На підставі цього ретроспективного свідчення текст пісні «Ой ішов козак з Дону...», запозичений зі збірника «Южно-руські пісні з голосами», беззастережно вміщено серед фольклорних записів Шевченка в останньому академічному виданні його творів³⁷. Проте Станіслав Росовецький, на мій погляд, слушно висловлює сумнів у доцільності публікації цього тексту (а також трьох інших текстів, запозичених із названого збірника на підставі свідчення Дудки-Степовича) в основному корпусі. На думку дослідника, яку він переконливо аргументує, ці тексти слід було віднести до розділу «Dubia»³⁸.

Хоча немає жодних свідчень того, що пісні «Шумить, гуде дубрівонька...» і «Ой ішов чумака з Дону...» Куліш записав від Шевченка, все ж слід пам'ятати, що їх було записано (стосовно другої пісні – оскільки її не датовано – це твердження є гіпотетичнішим) у час, коли Куліш інтенсивно спілкувався із Шевченком. Куліш згодом згадував: «Скоротали ж тогді ми з Тарасом не один веселий день і вечір на любих розмовах і співах»³⁹. Наприкінці грудня вони зустрічалися в колі кирило-методіївських братчиків. Враження, яке після понад півторарічної розлуки Шевченко справив на Куліша, той згодом передав у спогадах: «Сам Шевченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже був не кобзарь, а національний пророк. Восторженому щастем, наукою і

³⁵ *Южно-руські пісні з голосами*, Київ, 1857, с. 71.

³⁶ Див.: Ревуцький, «Шевченко і народна пісня», с. 458. У цій публікації йдеться про чотири пісні, які потрапили до збірника «Южно-руські пісні з голосами» «від Шевченка». Натомість у книжковому варіанті статті чомусь названо лише одну пісню – «Ой із-під гори та із-під кручі...» (див.: Д. Ревуцький, *Шевченко і народна пісня*, [Київ]: Мистецтво, [1939], с. 34).

³⁷ Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 5, с. 262.

³⁸ Див.: Станіслав Росовецький, *Шевченко і фольклор*, 2-ге вид., випр. і доповн., Київ: Критика, 2015, с. 92–94. Коли статтю вже було здано до видавництва, з'явився останній, 12-й том «Повного зібрання творів» Шевченка (Київ, 2014), де було вміщено виправлення і доповнення до перших шести томів цього видання. Серед виправлень, які стосуються Шевченкових записів народної творчості (їх підготував Олександр Боронь), було вказано й невмотивоване віднесення зазначених пісень до основного корпусу замість того, щоб опублікувати їх у розділі «Dubia» (с. 501, 516).

³⁹ П. А. Куліш, *Хуторна поезія*, У ві Львові: З друкарні Товариства імени Шевченка, 1882, с. 19.

поезією, міні здавалось, мовби перед нами сталося те, чого дознав на собі ветхозавітний посел Господень [...]»⁴⁰. Можливо, наприкінці грудня Куліш запросив Шевченка і на своє весілля, яке вже було заплановано на січень, але ще без чітко визначеної дати.

9 січня Шевченко виїхав на Борзнянщину, де, за Миколою М. Білозерським, «по временам проживал у Н. Д. Белозерского и Ел. Ник. Белозерской в хут. Николаеве под Борзною»⁴¹. У цьому контексті варто уваги є і пісня, записана в Миколаєві 17 січня, – «Гей же! да журба мене зсушила»⁴².

Названі чотири пісні (разом із кількома іншими піснями в запису Куліша) ще 1989 року опублікував Василь Івашків⁴³. Пісню «Ой по горах, по долинах...», яку Куліш записав 20 січня в Мотронівці, як і пісню про Морозенка та «Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...», Метлинський вмістив у своєму пісенному збірнику із зазначенням, що вона походить із Борзнянського повіту⁴⁴. Цей текст повністю відтворює запис 28 січня.

Перші дві пісні («Шумить, гуде дубривонька...», «Ой ішов чумак з Дону...»), оскільки їх знав Шевченко, і третю, з огляду на високу вірогідність того, що її міг чути Шевченко («Гей же! да журба мене зсушила...»), а також через те, що публікація Івашкова містить деякі огріхи, тут також друкую.

* * *

Шумить, гуде дубривонька,
Плаче, тужить дівчинонька,
Плаче, тужить і ридає
І на долю нарекає:

⁴⁰ Там само, с. 15.

⁴¹ Белозерский, «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц», с. 195.

⁴² Варіант цієї пісні опублікував Максимович: *Украинские народные песни*, с. 163–164. Цей варіант, дещо його підправивши й доповнивши трьома рядками, взяв за основу Куліш у пісенному збірнику, який він упорядкував до 1847 року (ВР ІЛ, ф. 99, од. зб. 203, арк. 12–12 зв.). Тут-таки фольклорист подав відмінності трьох інших списків, які він мав, зокрема Сементовського (найімовірніше, Костянтина) з Лубенського пов., а також неозначеного фольклориста (вочевидь, Костомарова – див.: ВР ІЛ, ф. 18, од. зб. 181, арк. 350 зв.) з Острогозького пов.

⁴³ В. М. Івашків, «Українські народні пісні в записах Пантелеймона Куліша. (На матеріалі фондів Інституту ім. М. Т. Рильського АН УРСР)», *Народна творчість та етнологія*, 1989, № 5, с. 66–67.

⁴⁴ *Народные южнорусские песни*, с. 254–255.

«Чи то, Боже, твоя воля,
Чи моя нещасна доля,
Що я живу на чужині,
Трачу літа без дружини?»

Над річкою, над бистрою
Стояв козак з дівчиною:
«Ой, що з того, що кохаю,
Та я в неї не буваю?»

Боже, з неба високого
Зжальсь на мене нещасного,
В Тебе долі, щастя прошу,
Верни дівчину хорошу»

Київ. 1846, дек. 27.

* * *

Ой ішов чумак з Дону,
Та із Дону додому,
Та й сів над водою
Та проклинає долю:

[«]Ой доле ж моя, доле!
Та чом ти не така,
Та чом не така,
Ой як доля чужая?

Що люде не роблять,
Та в жупанах ходять,
А я роблю, дбаю,
І свити не маю[»].

Обізветься доля
Та по тім боці моря:
«Чумаче, бурлаче,
Дурна твоя воля,

Що ти заробляєш,
То все пропиваєш;
А що загоруєш,
То в ніч прогайнуєш.

А що загоруєш,
То в ніч прогайнуєш.
А що заталаниш,
То музики наймеш».

Ой грайте, музики,
Од двора до двора,
Та щоб не журилась
Стара мати дома.

Як музики грали,
То й нас люде знали,
А як перестали,
То й ляяти стали.

[17 січня 1847 року, хут. Миколаїв ?]⁴⁵

* * *

Гей же! да журба мене зсушила,
Да журба мене знудила, та гей!

Гей же! та по дорогах ходючи,
Та чужії мажи мажучи, та гей!

Гей же! Ой крикнули журавлі,
Та ходючи по ролі, та гей!

Гей же! Ой лучче роля ранняя,
Аніж тая пізня, та гей!

Гей же! Ой на ранній жито жнуть,
А на пізній скотом б'ють, та гей!

Гей же! Ой крикнули молодці,
Та сидючи в корчомці, та гей!

Гей же! Ой лучче жінка першая,
Аніж тая другая, та гей!

Гей же! Ой що з першою дітей мав,
А з другою розогнав, та гей!

Гей же! Ой ідіть, діти, додому,
Не буде вам розгону, та гей!

Гей же! Ой живи, тату, як Біг дав,
Коли ти нас розогнав, та гей!

Гей же! Ой ми будемо служити,
За матір'ю тужити, та гей!

1847, янв. 17.
Николаев.

⁴⁵ Дата «1847, янв. 17. / Николаев» стоїть після запису наступної пісні – «Гей же! Да журба мене зсушила...», яка іде відразу після пісні «Ой ішов чумак з Дону...». Ймовірно, вона стосується запису обох пісень.

Д о д а т о к

а

Ой Морозе та Морозенку, ти найславний козаче!
Ой за тобою та Морозенку та вся Україна плаче.
Не так тая та й Україна, а як тее горде військо...
Ой заплакала та Морозиха ох ідучи на місто.
«Не плач, не плач та Морозихо, об сиру землю не бийся;
Ой ходім з нами, з нами, козаками, та меду-вина напийся».
«Ой щось міні, та милі браття, та і мед-вино не п'ється:
(15) Ой десь мій син та Морозенко та із турчином б'ється». –
Із-за гори з-за крутої горде військо виступає;
Ой попереду та Морозенко сивим конем виграває.
Ой і став же та Морозенко та й у полі гуляти;
Ой стали ж тоді та Морозенка ляхи й турки оступати.
Морозенко та козаченько та як мак розпускався;
Ой Морозенко та козаченько та й у неволю попався.
Ой повели та Морозенка та на Савур могилу:
«Ой подивися, та Морозенку, та на свою й Україну!»
Вони ж його а не били, а не в чверті рубали,
Ой тільки з його, з його молодого та живцем серце взяли.
Прощай, прощай та Морозенку, ти найславний козаче!
Ой за тобою та Морозенку та вся Україна плаче!

(Сообщил П. К.)

д

(15) За моїми воротами татарин з козаком б'ється.
Ой б'ється він три дні, б'ється три дні й три години,
Ой лежить трупу, та лежить трупу та орди на три милі.
Иди, коню, горою, та ристю, ходою, –
Зострінешся під Келебердою із уражою ордою.
Біжить, біжить татарюга Морозенка в'язати;
Ой став йому Морозенко щиру правдоньку казати:
«Хоч ти зв'яжеш, татарюго, мої білі руки, –
Не завдавай міні, молодому, та смертельної муки».
Не велику Морозенку та кароньку завдали,
Тільки з його, з його та живого та серденько виймали.
Ой виняли серденько та й укинули в воду:
«Тепер дивись, Морозенку, на свою ти уроду».
Ой винесли Морозенка та на Савур-могилу:
«Тепер дивись, Морозенку, на свою ти Україну!»

(Записано в Борзенском у[езде])